
УДК 049.32+81'282

СИСТЕМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

**Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся :
монографія / Григорій Аркушин. — Луцьк :
Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. — 236 с.**

Західному Поліссю кінця ХХ — початку ХХІ ст. неймовірно пощастило, бо в нього є відданий патріот свого краю, глибокий поціновувач рідної гуторки, людина, яка тонко відчуває народні голоси з Волинського Полісся, Підляшшя, Берестейщини, залюблена в кожне діалектне слово, — Григорій Левкович Аркушин, автор або упорядник значної кількості праць, у яких різнопланово репрезентовано західнополіський діалектний обшир. Насамперед хочемо відзначити його збірники текстів «Голоси з Підляшшя (Тексти)» (2007), «Голоси з Волинського Полісся: Тексти» (2010), «Голоси з Берестейщини (Тексти)» (2012), навчальний посібник «Західнополіська діалектологія» (2012), лексикографічну двотомну працю «Словник західнополіських говірок» (2000), лінгвогеографічну продукцію — «Атлас мисливської лексики Західного Полісся» (2008), «Атлас західнополіських фауноменів» (2008), монографію «Іменний словотвір західнополіського говору» (2004) та ін. Крім того, лексиці досліджуваного ареалу автор присвятив десятки наукових статей.

Рецензоване видання «Народна лексика Західного Полісся» є працею узагальненого типу про лексичну систему зазначеної території. Дослідження чітко структуроване, кожен із семи розділів підпорядкований єдиній меті — максимально повно проаналізувати діалектну лексику Західного Полісся, схарактеризувати західнополіську лек-

© Г. І. ГРИМАСHEВИЧ, 2015

сику всіх трьох груп говірок — волинсько-поліської, берестейсько-пінської (або просто берестейської) та підляської, тому для досягнення поставленої мети автор включає до праці такі розділи: «Вступ», «Стан дослідження лексики західнополіських говірок», «Західнополіська лексика в часі», «Західнополіська лексика у просторі», «Іншомовні запозичення в західнополіських говірках», «Розмаїття західнополіської лексики», «Західнополіська лексика в художній літературі», «Штучні мови Західного Полісся».

Важливим структурним компонентом монографії є «Вступ», у якому Г.Л. Аркушин представляє історію західнополіського діалекту, визначає за наявними науковими працями та власними спостереженнями межі поширення говору, розкриває суть важливого для діалектології питання — якої ж мови берестейські говірки? Щодо останнього зауважимо, що для підтвердження належності берестейських говірок до певної мови (української!) автор дослідив низку праць білоруських та українських науковців, вивчив їхні міркування, виділив дві форми «білорусизації» українських берестейських говірок (тобто в писаних працях, бо в реальності є лише росіянізація говірок) (с. 13): 1) несвідому, коли автори праць уникають визначення берестейських говірок як українських, бо навіть Ф. Климчук у жодній своїй роботі не вказує, до якої мови належать досліджені ним берестейські говірки; 2) свідомо спрямовану, за якої дослідники, називаючи низку рис, які нібито є виразними білоруськими, усе ж не виділяють жодної фонетичної риси, якої б не було в українських волинсько-поліських, крім того, ще й переплутані волинські говірки із західнополіськими (с. 14). Висновок із цього питання в автора однозначний: попри потуги білоруських діалектологів, їм так і не вдається переконати навіть найменш освічених берестейців у їхній «білоруськості» (с. 15). Автор наводить низку уривків зі збірника «Голоси з Берестейщини», де інформатори все-таки зараховують свою діалектну мову до української. Про українських мовознавців Г.Л. Аркушин пише так: «На жаль, українські вчені часто в таких випадках «промовчують» або «замовчують» ці факти, щоб не псувати добросусідських відносин із «сябрами» (с. 16). Такі міркування, спираючись на наукові мовні факти, а не на політичні чи національні уподобання, автор висловлює і щодо підляських говірок (с. 17-18), а сам переконливо доводить належність перших і других до українських, хоча й віддалених територіально від ареалу суцільного поширення української мови.

У першому розділі «Стан дослідження лексики західнополіських говірок» автор, зважаючи на таку обставину, як відсутність узагальнювальної праці, у якій би було представлено лексику Західного Полісся, зафіксовану за однією програмою й опрацьовану за єдиними принципами одним діалектологом чи групою однодумців (с. 19), у хронологічному порядку представляє науковий доробок лінгвістів, присвячений Західному Полісся, починаючи з кінця XIX століття, що свідчить про сумлінну кропітку роботу та опрацювання значної кількості джерел. Зокрема, Г.Л. Аркушин називає надруковані монографії, окремі видан-

ня, атласи, захищені дисертації, словники, збірники текстів, рукописні матеріали різних років та присвячені досліджуваній території наукові конференції.

У двох наступних розділах «**Західнополіська лексика в часі**» та «**Західнополіська лексика у просторі**» проаналізовано діалектну західнополіську лексику з позиції діахронії та синхронії, зокрема виділено індоєвропейську, спільну балто-слов'янську та найбільше лексику праслов'янського походження, окремо проаналізовано давні твірні основи сучасних лексем, бо, як зазначає Г.Л. Аркушин, давні слова, що вийшли з ужитку, не зникли безслідно, а продовжують жити у звичайних дери-ватах, у складі антропонімів, зокрема прізвищ і прізвиськ, у дитячих пісеньках, ворожіннях, замовляннях та ін. (с. 38). З позиції синхронії автора насамперед цікавили оригінальні риси досліджуваного діалекту, для виділення яких потрібно добре знати не лише досліджуваний говір, а й діалектні утворення інших регіонів (с. 50), тому за діалектологічними працями він виділяє специфічну західнополіську лексику, лексику кожної з трьох груп говірок, зокрема власне волинсько-поліські діалектизми, виокремлюючи на цій території низку ареалів із характерними для них лексичними одиницями, лексику берестейської та підляської груп говірок, одночасно здійснюючи їхній внутрішньодіалектний поділ. Крім того, визначено паралелі західнополіської лексики в інших українських і слов'янських діалектах.

Наявність розділу «**Іншомовні запозичення в західнополіських говірках**» зумовлена насамперед метою самої монографії, а також тим, що іншомовні елементи проникають у всі сфери української мови, а особливо до окраїнних говірок, якими є західнополіські, тому закономірне функціонування на досліджуваній території серед запозичень переважно росізмів, як зазначає автор на с. 79, у результаті загарбницької політики царської Росії, «інтернаціонального» Радянського Союзу та спекуляції з національного питання і вживання т.зв. «регіональних» мов уже в незалежній Україні (398 одиниць) і полонізмів (понад 500 лексем), які запозичувалися разом із відповідними реаліями, коли для їх найменування власні назви ще не були витворені (с. 87); охарактеризовано також германізми та запозичення з інших мов, наявні на досліджуваній території.

Г.Л. Аркушин у розділі «**Розмаїття західнополіської лексики**» зазначає: «Щоб установити семантику окремих лексем, потрібно знати не лише діалектологію (синхронну та діахронну), історичну граматику, етимологію, а й історію та етнографію краю, його фольклор, звичаї та обряди корінного населення» (с. 103). Такий підхід до висвітлення розмаїття лексичного складу Західного Полісся й відповідність усім зазначеним вимогам самого автора дали змогу на значній кількості цікавих прикладів простежити явища полісемії, охарактеризувати семантичні діалектизми, порушити теоретичну проблему західнополіської синонімії, проаналізувати двохосновні найменування та двокомпонентні на-

зви, словотвірні діалектизми, які разом із лексичними «створюють» своєрідний портрет говіркової групи чи всього діалекту (с. 122), та західнополіські okazіоналізми й евфемізми.

Монографія про лексику Західного Полісся не була б повною без розділу «**Західнополіська лексика в художній літературі**», де зроблено короткий огляд творів, у яких використані західнополіські діалектизми. Крім того, Г.Л. Аркушин, як і свого часу М.В. Никончук, відзначає, що поліська лексика ще не посіла належного місця в художній літературі, на відміну від лексики інших діалектних українських утворень. Автор проаналізував західнополіські діалектизми у творчості Лесі Українки, а також у літературному надбанні сучасних письменників Віктора Лазарука, Мирона Нестерчука, Володимира Лиса, водночас зазначаючи, що сучасні поети Волині використовують зовсім мало діалектизмів. Окремо охарактеризовано функціонування діалектизмів у творах письменників Берестейщини та Підляшшя, які виразно демонструють лексичне багатство зазначених територій, оскільки автори використовують їх немало для надання колориту й зображення особливостей місцевості.

Особливо сучасним та актуальним для розвитку української мови є порушене питання про витворення на базі діалектів нових мов: ятвязької на Берестейщині, поліської «володи» та нової підляської літературної мови. Залучивши до аналізу низку наукових досліджень істориків, мовознавців, автор робить глибоко наукові висновки про безпідставність і навіть небезпеку виділення нових мов, бо «відірваність українських анклавних говірок від материнської мови сприяє не створенню нової мови, а зникненню того, що ще збережено, що дійшло до першого десятиліття ХХІ віку, тому в таких умовах потрібно не творити нові літературні мови, а зафіксувати хоч би те, що ще зберігає людська пам'ять, тим паче, що через певний час там уже не буде кому говорити по-українськи: такі широкі оберти набирає росіянізація на Берестейщині та полонізація на Підляшші» (с. 212).

Логічним і структурно необхідним для максимально повного аналізу лексичної системи західнополіських говірок є виділення останнього розділу «**Штучні мови Західного Полісся**», у якому за власними та наявними матеріалами Г.Л. Аркушин аналізує шнайдерську, кравецьку, каліпненську (лірницьку) та лабурську штучні мови, російську феню, називаючи причини їх виникнення та функціонування й наводячи приклади текстів та окремих слів цих мов.

Щоб дослідити на високому науковому рівні та широко розкрити особливості функціонування й процеси становлення лексики західнополіського діалекту, автор використав значну кількість наукових досліджень — список використаної літератури нараховує 330 позицій, ізпоміж яких низка праць білоруських і польських діалектологів, оскільки територіально Західне Полісся охоплює ареали трьох країн, а використані наукові видання дали змогу авторові поруч із залученням власноруч зібраного матеріалу здійснити вагомі висновки про стан

функціонування західнополіської лексики в діалектах, розташованих за межами України.

Монографія Г.Л. Аркушина інформативна, матеріал, представлений у ній, надійний і докладно та аргументовано проаналізований, розширює емпіричну базу української діалектології, а її автор укотре показав себе людиною глибоких знань, які засновані на високій теоретичній підготовці та великій любові до народного мовлення, що видно навіть із художнього оформлення видання. Відзначимо цікаві та влучні наведені приклади діалектної лексики, які створюють цілісну картину лексичного складу Західного Полісся, водночас хочемо висловити побажання: під час перевидання монографії пропонуємо додати більше уривків діалектних текстів для простеження функціонування діалектної лексики та з'ясування її семантики у зв'язному мовленні.

Отже, рецензована монографія вражає багатством репрезентації діалектного лексичного матеріалу, цілісністю та системністю аналізу лексики, широтою використаних наукових джерел, новаторськими підходами до розв'язання низки теоретичних проблем аналізу діалектного лексичного матеріалу, аргументованістю вирішення дискусійних питань на основі залучення наукових достовірних фактів попередників і переважно власних матеріалів, які дають цінний і надійний матеріал для компаративних студій, для вагомих наукових висновків. Зазначена праця, крім теоретичної, оскільки в ній представлено концептуальні методологічні засади аналізу діалектного лексичного матеріалу, важливі для української діалектології загалом, має виразну практичну цінність, бо її матеріали можуть бути використані для подальших досліджень у галузі української діалектології, етимології, історії мови, стануть у пригоді фахівцям-філологам і всім, кого цікавить народне мовлення, спонукає діалектологів до створення таких праць про діалектну лексику інших ареалів українського діалектного континууму.

Галина ГРИМАШЕВИЧ

Житомирський державний університет
імені Івана Франка, м. Житомир

Статтю отримано 12.01.2015

Halyna Hrymashevych

Ivan Franco Zhytomyr State University, Zhytomyr

SYSTEM RESEARCH OF DIALECTAL VOCABULARY OF WESTERN POLISSYA

Book review on: Arkushyn G.L. Narodna leksyka Zakhidnogo Polissia : monographia / Hrygoryi Arkushyn. — Lutsk : Lesia Ukrayinka Eastern European National University, 2014. — 236 p. (in Ukraine).